

De helm met de cent

F.A.Th. Smits

Inleiding

Een paar jaar geleden ontving de afdeling Studie en Documentatie een brief van de conservator van het museum van 's Rijks Munt te Utrecht, drs. A.A.J. Scheffers. Bij deze brief waren kopieën van schetsontwerpen meegezonden, die auteur dezès zeer verbaasden (afb. 1 en 2). Scheffers deelde in zijn brief mede dat hij, bij het doorspitten van het archief,[1] een tweetal, wat hij noemde, vermoedelijk afgekeurde schetsjes had aangetroffen voor de frontplaat op de zogenaamde Hembrug-helm. Naar aanleiding van bovengenoemde brief kwam de vraag naar voren, wie in feite de frontplaat voor de helm N.M. (Nieuw Model) vormgegeven had of, met andere woorden, wie de lijnen voor het eerste ontwerp op papier had gezet. De schetsjes waren van de hand van de beeldhouwer/medailleur en industrieel ontwerper C.J. van der Hoef; zijn oeuvre zal in dit artikel behandeld worden.

De ontwerper van de Helm Nieuw Model.

Gedurende de beginmaanden van de Eerste Wereldoorlog was het al heel snel duidelijk geworden, dat de textiele en lederen hoofddeksels, die toen gedragen werden door de oorlogvoerenden, geen bescherming boden tegen de nieuwe projectielen. Kepi's, Pickelhaubes en servicecaps, hoe joyeus ze er dan ook mochten uitzien, boden geen enkele bescherming. De gevolgen waren dan ook duidelijk: duizenden soldaten liepen onnodig hoofd- en hersenletsels op die gewondenverzorgers in de frontlijn, artsen in fronthospitaal en specialisten in ziekenhuizen handen vol extra werk bezorgden.

Bijna tegelijkertijd werd het probleem van de inadequate hoofdbescherming door alle strijdende partijen tijdens de Eerste Wereldoorlog aangepakt.

De Fransen onderkenden als eersten de voordelen van een metalen hoofdbedekking. De Franse generaal-intendant Adrian ontwierp de 'casque M. 15'. Inspiratie deed hij op onder andere uit eerdere ontwerpen van de hand van de militaire schilders en illustratoren Eduard Détaillé en George Scott, en de reeds in gebruik zijnde messing dragonder- en brandweerhelmen.

De Duitsers benaderden de kwestie vanuit een medische anatomische visie, de Fransen vanuit de militaire glorieuze traditie en de Engelsen bewandelden een middenweg, waarbij vooral het eenvoudige en praktische prevaleerde.

De eerste schetsen van de Duitse 'Stahlhelm' werden vervaardigd op 17 september 1915 door professor Friedrich Schwerd[2]. Medische eisen vastgesteld door de Marinegeneralarzt prof. dr. August Bier werden door Schwerd omgezet in potloodschetsjes, waarbij van meet af aan de typische helmvorm met vizier en diepe nekbescherming opvalt.

De eerste simpele Engelse helm, de populaire 'Tin Hat' (blikken hoed) werd ontworpen door een zekere Brodie. Deze nam de Middeleeuwse stormhoed, een helm voor het voetvolk die hoofd, oren en schouders beschermde, als uitgangspunt voor zijn ontwerp.

Ook in het neutrale Nederland onderkende de Koninklijke landmacht het belang van een stalen helm als hoofdbescherming. Diverse helmen werden beproefd[3].

Het eerste Nederlandse rapport over de proefneming met stalen helmen werd medio 1916 uitgebracht. De eerste helm van de Koninklijke landmacht staat bekend als de M. 16. Daarna hield een commissie zich bezig met het ontwerpen van het nieuwe uitrustingsstuk. Het is daarbij interessant om een van de belangrijkste ontwerpers beter te leren kennen. Een onlangs aangetroffen blauwdruk[4] van de Helm N.M. toont ons een helm nr. 2, model 1927, met centraal geplaatst de locatie voor het helmembleem - 'de helm met de cent'. Deze technische tekening (afb. 3) was het resultaat van een periode van drie jaar testen. Reeds op 17 mei 1924 had de voorzitter van de toenmalige helmencommissie, kolonel-intendant L.E.W. Albada, een brief[5] aan de Directeur der Centrale Magazijnen van Militaire Kleding en Uitrusting gestuurd met daarin het verzoek: "een 8-tal helmen te willen vervaardigen van een model als op nevenstaande schets is afgebeeld" (afb. 4).

De leden van deze helmencommissie waren de kapiteins C.E.W. Baron van Voorst tot Voorst en J.A. Engeltjes, commandanten van respectievelijke de Eerste en de Tweede stormschool, kapitein J.B. de Jong en eerste luitenant der cavalerie G.P. de Kruyff.

Bij de stormscholen werden allerlei proefnemingen gedaan. De Eerste stormschool behoorde tot de 1e Divisie en was gevestigd in het kamp van Waakdorp te Den Haag; de Tweede stormschool behoorde tot de 4e Divisie en bevond zich te Amersfoort. In de jaren 1924, 1925 en 1926 bestond de leiding en het kader van de scholen uit zes à zeven officieren.[6]

De Jongh en de latere Olympische ruiter De Kruyff komen niet voor in de organisatie van beide stormscholen. Waarschijnlijk werden zij voor hun specifieke kennis en kunde geselecteerd om op zijn minst gedurende een periode van drie jaar zitting te hebben in deze belangrijke commissie.

De Jongh was als kapitein der intendance toegevoegd aan de Hoofd-intendant; De Kruyff zal waarschijnlijk als cavalerist en ruiter de kennis en kunde van de beredenen ingebracht hebben om aan te geven waaraan een helm zou moeten voldoen om door een militair te paard gedragen te worden.

Er bestaat geen zekerheid wie de vormgever of ontwerper was van de Helm N.M. Naar mijn mening zou een van de twee toegevoegde officieren verantwoordelijk geweest kunnen zijn voor het eerste ontwerp. Omdat de paraaf (afb. 5), aanwezig op de blauwdruk, sterke gelijkenis vertoont met die van J.B. de Jongh, beschouwt auteur hem als de vermoedelijke ontwerper van de Helm N.M.

Maar voorop staat, dat het een product van een commissie was en daardoor vermoedelijk het resultaat van een compromis.

Tussen presentatie en invoering.

Medio 1926 verschijnt er in een aantal kranten een foto van twee grenadiers die de oude (Model 1, M. 16) en de nieuwe (Model 2 of N.M.) helm dragen (afb. 6). Deze afgebeelde helm N.M. heeft geen helmplaat. Maar in het jaarverslag over 1927 van het Staatsbedrijf der artillerieinrichtingen wordt vermeld: "Het nieuwe model helm werd vastgesteld. In verband met het aanbrengen van een embleem moest de werkwijze worden veranderd. Dit gaf aanvankelijk Benige vertraging in de aflevering." In 1926 werden 22.000 helmen geproduceerd, die in 1927 werden afgeleverd.

Een nationaal helmembleem.

Na de presentatie van de helm, waarbij alle technische aspecten grondig werden toegelicht, werd de helm goedgekeurd. Iemand bij de legerleiding of het Ministerie van defensie moet de behoefte hebben gevoeld om de helm te voorzien van een nationaal symbool.

In de jaren tijdens en na de Eerste Wereldoorlog leefde het nationalisme sterk in Europa en het aanbrengen van emblemen was in die tijd vanzelfsprekend. Regimentsemblemen werden in Frankrijk standaard op de 'casque Adrian' aangebracht. Ook landen die de Franse helm

aankochten of in licentie vervaardigden volgden dit gebruik. De Britten, andere landen van de Commonwealth en ook de Amerikanen brachten metalen emblemen aan, of schilderden deze op de helm. De Duitsers, die uit oogpunt van ballistiek de uiterlijke vorm van de helm zo min mogelijk wilden veranderen, hebben van meet af aan de emblemen met verf en later met transfers aangebracht. Immers, de helm vormde samen met een borstkuras en een gegoten stalen plaat aan te brengen aan de voorzijde van de helm een goede bescherming tegen kogels die recht van voren kwamen (frontaalschoten). In andere landen werden echter tot ver in de jaren dertig, ondanks de met schietproeven aangetoonde nadelen ervan, helmemblemen toch aangebracht. Methoden van bevestiging waren: solderen rechtstreeks op de helm, zoals in Nederland, Tsjecho-Slowakije en Zweden, of door het aanbrengen van emblemen met splitpennen bij de meeste 'casques Adrian'-typen, of door het aanbrengen van een opgesoldeerde beugel waaroverheen een embleem bevestigd kon worden. De laatste methode komt voor bij Duitse helmen, die in licentie vervaardigd werden in Spanje, Ierland, Oostenrijk en Hongarije.

De ontwerper van de ovale roodkoperen helmplaat.

Christiaan Johannes ('Chris') van der Hoef (1875-1933) (afb. 7), was in de periode 1900-1930 een vooraanstaand en vernieuwend ontwerper van kunstnijverheid en penningen. Na de lagere school volgde hij een vierjarige avondcursus beeldhouwen aan de Teekenschool voor kunstambachten in Amsterdam, terwijl hij overdag werkte in een beeldhouwatelier. De cursus was opgezet om uitvoerende werklieden begrip bij te brengen voor kunstnijverheid door veel oefening in tekenen en boetseren. Hij kwam vervolgens terecht in het beeldhouwersatelier van Lambertus Zijl, in zijn tijd een van de grote vernieuwers in zijn genre. Hij voerde ondermeer opdrachten uit voor de architect H.P. Berlage.

In de eerste jaren van deze eeuw ontwikkelde van der Hoef een vorm voor gebruiks-aardewerk in een typisch zakelijke Nederlandse stijl, die de richting van de Nieuwe Kunst bepaalde. Al gauw oogstte hij hiermee internationale waardering: hij wordt algemeen beschouwd als een voorloper van de moderne industriële vormgeving. En dan, in 1910, richt hij zich op een geheel andere vorm van ornamentiek. Hij zoekt nieuwe uitdagingen in de beeldhouwkunst en het vervaardigen van penningen (1994). Jintes en Pol-Tyszkiewicz zoeken de verklaring hiervan in een neergaande conjunctuur. Hij vernieuwde in een eigen stijl de Nederlandse penningkunst. Internationaal wordt hij beschouwd als de belangrijkste Nederlandse medailleur van de 20e eeuw. Van der Hoef was, ondanks deze faam, een zeer bescheiden, introverte man die niet aan de weg timmerde. Hij was slechts bezig met zijn werk als medailleur, beeldhouwer en ontwerper van metalen gebruiksvoorwerpen, waarbij hij zich schikte naar de wensen van zijn opdrachtgevers. In de jaren twintig kreeg Van der Hoef opdracht van 's Rijks Munt tot het ontwerpen van de bekende gaspenningen. Het is opvallend hoe hij zich als ontwerper plooit naar de vaak weinig consistente wensen van de opdrachtgever. Of deze eigenschap ook een rol speelde in zijn contracten met Van Kempen en Begeer, de zilverfabriek te Voorschoten, of met de keramiekfabriek de Sphinx te Maastricht is niet duidelijk. In de eerste 25 jaar van zijn loopbaan beoefende hij achtereenvolgens de navolgende disciplines: keramiek (1900-1910), sculptuur (1908-1913), penningen (1912-1925) en - van 1925 tot aan zijn dood in 1933 -, was hij actief op al deze terreinen: penningen, metalen sieren gebruiksvoorwerpen, aardewerk, plasticen en serviesgoed. Daarnaast was hij een getalenteerd graficus.

Zijn penning-oeuvre omvat ruim 200 exemplaren en is nu grotendeels in bezit van het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden. Van der Hoefs stilistische ontwikkeling begint sierlijk en decoratief wordt dan strakker maar met veel expressiviteit, waarbij hij tot op het eind van zijn leven de toen heersende stijlen van de Amsterdamse

school, Art Deco en Bauhaus op een geheel eigen manier in zijn scheppingen heeft verwerkt. De bovenstaande oeuvre-kwalificatie is grotendeels ontleend aan Jintes en Pol-Tyszkiewicz. De twee schetsen (afb. 1 en 2), een heraldische Nederlandse leeuw geplaatst in een ovaal en een opmerkelijk robuuste gekroonde W van Wilhelmina, zijn een goed voorbeeld van Van der Hoefs oeuvre. Binnen de organisatie van de Krijgsmacht is echter de gekroonde beginletter van de naam van de regerende vorst(in) voorbehouden aan het gebruik op vaandels, standaarden en vuurmonden en op door het staatshoofd geïnitieerde onderscheidingen en medailles. Om die reden zal de gekroonde W waarschijnlijk zijn afgekeurd. De krijgsmacht is een Koninkrijksaangelegenheid en derhalve past het hiervoor de heraldische Nederlandse leeuw te gebruiken.

Nawoord

Zeven jaar na het overlijden van Van der Hoef veroorzaakte de helmplaat grote opschudding en angst tijdens de gevechten in de meidagen van 1940. Het plaatje met de Nederlandse leeuw 'en relief' bleek de mogelijkheid tot afschampen van kogels, die een helm troffen[7] ongunstig te beïnvloeden (afb. 8). Toch heeft de leeuw later wel weer de Engelse helm, zoals gedragen door de Koninklijke landmacht, gesierd. Maar dan als transfer, die op de linker zijkant van de MK II werd aangebracht, bestaande uit een zwarte cirkel waarin een oranje leeuw.

Dat overigens het ontwerp van de vooroorlogse Nederlandse helm niet ouderwets was, mag worden afgeleid uit de ontwerpvoorstellen van het Duitse Ministerie van bewapening in de periode 1942-1945 (afb. 9), voor een opvolger van de Stahlhelm M 35/42. Prototype C, bijna identiek aan de Nederlandse helm NM, is het niet geworden. Wel model BII, dat tot 1989 de helm van de voormalige Nationale Volks Armee der Deutsche Demokratische Republik zou blijven.

LITERATUUR

- Jintes, L.F. en Pol-Tyzkiewicz, J.T., Chris van der Hoef, 1875-1933 Uitgave bij tentoonstelling gehouden in het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet Leiden, Drents Museum Assen en Museum voor Sierkunst te Gent (België). (LEIDEN, 1994).
- Schulten, C.M., De Nederlandse helm nieuw model (1927). Militaire Spectator, Nr 1 januari 1984, 174.
- Naam- en Ranglijst der Officieren van het Nederlandsche Leger en van dat in Nederlandsch-Indië. 1924, 1925, 1926. (Gorinchem 1924, 1925, 1926).
- Smits, F.J.H.Th., `Nederlandse Legerhelmen', Armamentaria, 10 (Leiden 1975) 33-41.
- Smits, F.J.H.Th., `Nederlandse Legerhelmen' deel H. Armamentaria, 14 (Leiden 1979) 54-64.
- Dagnas, J.-G., Plasseraud, Y, Struye P.-P., Les casques de combat du monde entier de 1915 à nos jours, tome 1 (Paris 1984).

BRONNEN

Documentatie Smits, Voorburg.
Documentatie Talens, Apeldoorn.
Mediatheek KNLWM.

NOTEN

1. Dossier 3420 Archief 's Rijks munt, Het Nederlands Muntmuseum. Het dossier bevat de tekeningen en een blauwdruk. Tevens aanwezig zijn diverse stukken correspondentie tussen de Afdeling technische zaken van het Staatsbedrijf der artillerie-inrichtingen en de 's Rijks Munt.
2. De ontwerpschetsen zijn indertijd tijdens een treinreis naar Berlijn gemaakt.
3. F.J.H.Th. Smits, `Nederlandse legerhelmen', in: Armamentaria, 10 (Leiden 1975) 33-39.
4. Deze blauwdruk, met code Art. Inr. HB Afd. PF nr. 536, is uit dezelfde serie als die aanwezig is in dossier 3420 van 's Rijks Munt n.l.: afd. PF nr. 528.
5. CAD. Brief No 1106. Archief Art.Inr. Doc 1175, 1239, 1949, 1750.
6. In de naam- en ranglijsten der officieren van het Nederlandsche leger en van dat in Nederlandsch-Indië, voor wat betreft de jaren 1924, 1925 en 1926, komen de volgende officieren voor: Van de Eerste school: Van Voorst tot Voorst, Blokhuis, Van Kervel en Van Hattum; Tweede school: Engeltjes, Schaving en Sjoerdsma.
7. Hierover zijn de meningen verdeeld.

